

MAANDBLAD VAN „OUD-UTRECHT”

VEREENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN
DE KENNIS DER GESCHIEDENIS VAN UTRECHT EN OMSTREKEN

1 DECEMBER
1937

ONDER REDACTIE VAN:
G. A. EVERS

12^e JAARGANG
N° 12

UITGAVE DER VEREENIGING. SECRETARIAAT: VAN SPEIJKSTRAAT 20

MEDEDEELINGEN UIT DE VEREENIGING.

De algemeene (jaarlijksche) ledenvergadering zal vermoedelijk in den avond van Maandag 31 Januari 1938 worden gehouden. In die vergadering zal de heer R. T. Muschart uit Arnhem over de beteekenis der heraldiek spreken.

Verdere bijzonderheden zullen in het e.v. nummer van dit Maandblad worden medegedeeld.

DE TOLSTEEG.

„Buiten Tolsteeg”, een bekende plaatsaanduiding in den volksmond, die in haar algemeenheid duidelijk, maar in hare begrenzing onbegrensd was. Zoowat ieder wist in welke richting hij het aangeduide zoeken moest: aan de Tolsteegbrug (vroeger aan de Tolsteegpoort) was het begin, — wie eenmaal zóóver was vond dan zijn doel wel, hetzij dat halverwege de Croeselaan, of ergens aan den Koningsweg, of zoowat halverwege Jutfaas was gelegen.

Tegenwoordig is dat laatste wel een weinig anders; nu bijna alle landerijen en boomgaarden aan de westzijde van den Vaartschenrijn met huizen bezet of met bestrating belegd zijn, en die aan de oostzijde datzelfde lot voor een groot gedeelte deelen, nu het terrein tusschen Croezelaan en Kruisvaart geheel volgebouwd is, enz.

En in het laatste jaar hebben al wel groote veranderingen plaats gehad door de verwerkelijking der spoorwegplannen.

Hoe het er vroeger, en ook nog niet zoo héél lang geleden aan den Vaartschenrijn uitzag, dat toonen enkele teekeningen, prenten en foto's, die nu in het Centraal Museum de houtsnedden van den heer Imberg vervangen.

K.

VONDEL EN UTRECHT.

Nu men weldra in Nederland algemeen gaat herdenken dat Vondel 350 jaar geleden werd geboren en 50 jaren daarna zijn Gysbreght van Aemstel schreef, is het misschien aan menig stadgenoot niet onwelkom te vernemen, welke bijzondere banden

Vondel in zijn jeugd met de stad Utrecht verbonden. Het antwoord is in weinig woorden te geven: Vondel heeft, ofschoon kort, te Utrecht gewoond; heeft er schoolgegaan en op jeugdigen leeftijd een tooneelvoorstelling bijgewoond.

De eerste twee feiten worden ons meegedeeld door Gerard Brandt, in zijn *Leven van Vondel*:

„In Hollandt gekoomen, sloegh hy (d. i. Vondels vader) zich, met zyn gezin, eerst t' Utrecht, en korts daarna t' Amsterdam, 't welk toen door de zeevaart en koophandel bloeide, ter neder; daar hy zich met koopmanschap van koussen, eerlyk en met goede winst, geneerde: 't welk daar uit blykt dat een zyner zoonen, Willem van den Vondel, daarna middel vondt zich in taalen en weetenschappen, met naame in de Rechten en dichtkunste, t'oeffenen, ook naar Italië te reizen, om d' overblyfsels van 't neêrgestorte gevaart der Roomsche hooghmoogentheit t' aanschouwen. Maar onze Vondel, die de stof is van dit verhaal, scheen, dat jammer was, slechts tot neering opgebraght, leerende niet dan leezen en schryven, en lagh ten dien einde eenigen tydt t' Utrecht ter schoole" ¹⁾.

Voor deze beide gegevens is Brandt onze eenige bron. Nadere bijzonderheden ontbreken. Er blijft dus een ruim veld voor gissingen.

Niet zoozeer voor het woonverblijf te Utrecht. Vondels vader, ook Joost geheeten, was een Doopsgezinde hoedenmaker uit Antwerpen, die wegens de geloofsvervolging deze stad ontvluchtte en zich te Keulen vestigde. Daar vond hij met zijn jonge vrouw, Sara Kranen, een onderkomen bij Sara's moeder, die met haar tweeden man, Anton Wills, het huis de Viool in de Grosze Witschgasse bewoonde ²⁾. In dat huis is op 17 November 1587 de dichter Joost van den Vondel geboren.

Op den duur bleek ook Keulen geen geschikte verblijfplaats voor Doopsgezinden. Toen de geloofsvervolgingen er strenger werden, besloot het jonge Vondelgezin om opnieuw een andere woonplaats te zoeken. Het reisde over Frankfort en Bremen naar Utrecht en vestigde zich te Amsterdam. Aldus Brandt. In 1595 werd Vondel de hoedenmaker als „Dooper" te Keulen met een zware boete bestraft ³⁾ en in 1596 woont hij te Amsterdam ⁴⁾. Het verblijf te Utrecht kan dus hoogstens eenige maanden hebben geduurd. Vondel was toen 7 of 8 jaar oud.

Maar wanneer en hoe lang zal Joost te Utrecht hebben schoolgegaan, d.w.z. een kostschool bezocht hebben? Want dit is de betekenis van „lagh ter schoole", welke woorden in tegenspraak zijn met de andere van Brandt: „leerende niet dan leezen en schryven", want op de kostscholen, een soort van handelsscholen, leerde men bovendien Fransch en boekhouden. Zij zijn tevens in strijd met de testamenten van Vondels ouders. In hun eerste

testament, gemaakt toen zij nog slechts eenige maanden te Amsterdam woonden, lezen wij dat de langstlevende echtgenoot de kinderen zal hebben „te onderhouden, alimenteeren ende op te voeden, cost ende clederen [te geven], ter schoole te laten gaan, ende eenigh coopmanschap ofte andere exercitie daertoe dat sy bekwaam souden mogen wesen, te doen leeren" ⁵⁾). Als elk der ouders dit, voor het geval van eigen overlijden, van den ander eischte, zullen zij zeker niet minder hebben gedaan, zoolang zij beiden in leven bleven ⁶⁾).

Het kwam in dien tijd meer voor dat leerlingen gehuisvest waren op een Fransche kostschool, ook al woonden de ouders in dezelfde plaats. Men oordeelde dat de kinderen bij een *onafgebroken* verblijf op een kostschool even goed Fransch leerden als in Frankrijk zelf. Wanneer Brandt's mededeeling dat Vondel „eenigen tydt t' Utrecht ter schoole lagh" juist is (Brandt neemt wel eens grif aan wat hem ter oore komt), dan kan Vondel daar op kostschool hebben gelegen tijdens het verblijf van zijn ouders te Utrecht (mogelijk in verband met hun voorloopige en slechte behuizing). Terwijl hij nog een poosje bij den meester kan zijn blijven wonen, toen zijn familie reeds naar Amsterdam vertrokken was, wat de uitbreiding van „hoogstens enkele maanden" tot „eenigen tijd" te beter zou doen begrijpen ⁷⁾).

Een andere mogelijkheid is, dat Joost te Utrecht op kostschool zou zijn gedaan, nadat zijn familie zich reeds te Amsterdam had gevestigd ⁸⁾). Hiertegen pleit echter de verklaring van den dichter, toen hij 20 November 1610 met Mayke de Wolf ten huwelijk aantekende, dat hij 14 jaar (sinds 1596) te Amsterdam woonde ⁹⁾). En in beide gevallen is dit kostschoolverblijf toch slecht te rijmen met de moeilijke financieele omstandigheden waarin het ouderlijke gezin te Utrecht en ook aanvankelijk te Amsterdam moet hebben geleefd. (Brandt verhaalt dat het eenvoudige paar zich op zijn omzwervingen armelijk behield). Vergeten wij niet dat Willem van den Vondel, die door den lateren welstand van het gezin de voordeelen van een klassieke opleiding genoot, 16 jaar jonger was dan zijn broeder Joost en eerst in 1623 te Leiden als student werd ingeschreven ¹⁰⁾!

Bovendien: waarom zouden Vondels ouders na hun vestiging te Amsterdam Joost te Utrecht voor den koophandel hebben laten opleiden, terwijl Amsterdam sedert bijna een eeuw handelsscholen bezat? Er stond er zelfs een vlak bij de Warmoesstraat, waar het Vondelgezin woonde: de school van den beroemden rekenmeester en boekhouder Mr. Willem Bartjens. Het is ook waarschijnlijk dat onze dichter deze school heeft bezocht: in 1606 of 1607 schreef hij een „Lofzangh, toe-ge-eygent Mr. Willem Bartjens" ¹¹⁾), waarin men den toon van den dankbaren oudleerling kan hooren klinken ¹²⁾).

Staan wij dus, wat Vondels schoolgaan betreft, op glibberig terrein ¹³⁾, wij krijgen weer vasten grond onder de voeten bij de tooneelvoorstelling die Vondel daar als jongen aanschouwde en die blijkbaar diepen indruk op hem gemaakt heeft. Zeventig jaar oud verhaalt de dichter ons die jeugdherinnering in de inleiding van zijn treurspel Salmoneus:

„My heught oock dat ick zelf t' Utrecht voor het Stadthuis, door last der Heeren Burgemeesteren, ten dienst der Latijnsche Schoolieren, een tooneel gebouwt zagh, met eene opgaende brugge hieraen geslagen, waer langs de reus Goliath met de heirkracht der Filistynen tegens Sauls leger aen quam opdonderen, en, van Davids slinger met eenen kay in het voorhoofd getroffen, nederplofte, dat de stellaedje kraekte" ¹⁴⁾.

Deze Latijnsche scholieren waren de Hieronymusklerken die hier gedurende een deel van de 16de eeuw, en ook nog in 1601 en 1606 een openbare tooneelvoorstelling gaven, waarvoor zij van de stad een belooning in wijn en geld ontvingen ¹⁵⁾. Op de Plaats vóór het Stadhuis werd een tooneel opgeslagen, waar het volk zich omheen schaarde, terwijl de aanzienlijken van het Stadhuis uit toezagen.

Uit het simpele feit, dat Vondel in een van deze vier jaren op de Stadhuisbrug onder de toeschouwers heeft gestaan, heeft men willen afleiden dat hij toen te Utrecht op kostschool lag, er verscheidene jaren verbleef ¹⁶⁾, ook dat hij daar bij een tante zou gelogeerd hebben ¹⁷⁾. Terwijl Utrecht, al reisde men omstreeks 1600 minder dan tegenwoordig, toch niet zóóver van Amsterdam aflag, dat de aanwezigheid alhier op een zekeren dag een aanwijzing oplevert voor een langdurig verblijf, dat door andere feiten wordt tegengesproken ¹⁸⁾.

Bovengenoemde tante, bij wie Vondel zou gelogeerd hebben, speelt in de Vondel-hypothesen een nog belangrijker rol. Dr. Sterck heeft het eerst de veronderstelling geuit dat het wonen van een zuster van Sara Kranen te Utrecht de aanleiding kan geweest zijn tot de aanvankelijke vestiging van het Vondelgezin aldaar ¹⁹⁾. Sterck concludeerde dit uit het door hem gepubliceerde testament van deze zuster, Agneta Wills of Wielss genaamd, op 3 Nov. 1620 ten overstaan van notaris N. Verduyn te Utrecht gepasseerd. Hierin staat van testatrice vermeld „tegenwoordig alhier binnen Utrecht wonende, mij notaris bekend gemaakt" ²⁰⁾, hetgeen er integendeel op wijst, dat Agneta in 1620 nog maar kort te Utrecht woonde en vrij zeker er niet in 1596 woonachtig was.

Was reeds tegen Sterck's conclusie verzet aangeteekend ²¹⁾, het volle licht valt op deze zaak door het uitgebreide onderzoek van nog niet geraadpleegde documenten, ingesteld door Mr. J. W. C. van Campen. In zijn artikel *Onbekende gegevens over*

Vondels naaste familie ²²⁾ toont Schr. aan dat Agnes Wills, geboren uit het tweede (en niet, zooals men tot dusver aannam, uit het eerste) huwelijk van Vondels grootmoeder van moederszijde, niet vóór 1572 of 1573 ter wereld kan zijn gekomen en dat Agnes zich op zijn vroegst in de tweede helft van 1614 te Utrecht heeft gevestigd, want op 21 Maart 1614 blijkt zij nog te Kuilenburg te wonen. Blijkens de bewoordingen van het testament heeft zij zich waarschijnlijk eerst kort voor 1620 hier gevestigd. De veronderstelling dat het zwervende Vondelgezin zich in 1596 te Utrecht zou hebben opgehouden, omdat Sara's halfzuster er woonde, is daarmede onaanvaardbaar geworden ²³⁾.

Uit dezelfde bron vernemen wij dat Agnes toen weduwe was en te Utrecht woonde in „Het Cromhout” (nu een naamloos huis aan de Oudegracht, Westz., no. 339), sinds 1610 eigendom van den schuitenmaker Cornelis Willemsz. van der Vliet, die, als embleem van zijn vak, het Kromhout (onderdeel van een schip) op zijn uithangbord aanbracht. Daar is Agneta Wills, een maand nadat zij, ziekliggende, haar testament gemaakt had, overleden, op 7 December 1620. Op 12 December werd zij in de Geertekerk begraven. Haar grafzerk zal men daar vergeefs zoeken: zij werd bijgezet in een aan de kerk toebehoorenden grafkelder. Waarschijnlijk was Agnes, eerst sedert kort te Utrecht woonachtig, er nog niet toe gekomen, een eigen graf te koopen. Omtrent haar financieelen toestand valt hieruit geen gevolgtrekking te maken.

Bij de begrafenis was Agnes' oudere zuster, Sara Kranen, aanwezig. De verhouding tusschen beide halfzusters is niet altijd vriendschappelijk geweest: van 1612 tot 1614 hebben zij in proces gelegen over de erfenis van haar beider moeder. Te Utrecht bleef de einduitspraak bewaard, die Sara Craen veroordeelde tot betaling van 740 rijksdaalders aan Agneta Wills. Wij weten niets van de latere relaties der zusters, maar het feit dat Agnes in haar testament Sara heeft bedacht met drie gouden rozenobels, wijst op een niet onwelwillende gezindheid. Sara heeft dit legaat echter niet aanvaard: daags vóór de begrafenis liet zij door notaris J. Wtenwaell te Utrecht de verklaring neerschrijven, dat zij van ieder recht op Agnes' nalatenschap afstand deed. Waarschijnlijk was vrees dat de schulden de baten zouden overtreffen, hier de beweegreden. Want ook de universeele erfgename, de natuurlijke voor dochter van Agnes' man, Geertruid Knobbe, die bij haar stiefmoeder inwoonde, verklaarde op 3 Januari bij notarieele akte de erfenis niet te willen aanvaarden, voordat zij van den toestand van den boedel op de hoogte was.

1) Achter J. V. Vondels Poëzy 1682 II, blz. 11.

2) J. W. C. van Campen, Onbekende gegevens over Vondels naaste familie, Vondelkroniek VIII (1937), 3, blz. 14—15.

3) J. F. M. Sterck, Oorkonden, blz. 6.

- 4) H. F. Wijnman, Vondel's schooljaren, Vondelkroniek I (1930), blz. 62.
- 5) Sterck, Oorkonden, Bijlage I, blz. 301.
- 6) K. J. Riemens, Vondels schooljaren, Vondelkroniek I (1930), blz. 157.
- 7) Ald., blz. 160—161.
- 8) Wijnman, Vondel's schooljaren, Vondelkroniek I (1930), blz. 64.
- 9) Ald., blz. 62.
- 10) Sterck, Oorkonden, blz. 360.
- 11) Vondels werken, Mij. van goede en goedkoope lectuur te Amsterdam, deel 1 (1927), blz. 136.
- 12) Riemens, Vondelkroniek I (1930), blz. 158.
- 13) Een door Mr. van Campen ingesteld onderzoek leverde geen resultaat op.
- 14) Vondels werken, deel 5 (1931), blz. 712—713.
- 15) Kameraarsrekeningen 1597/98, f. 53v, 1598/99, f. 48v, 1600/1, f. 59v, 1605/6, f. 53v.
- 16) Wijnman, Vondelkroniek 1 (1930), blz. 63—64.
- 17) Vondelkroniek 1 (1930), blz. 163.
- 18) Ald., blz. 161.
- 19) Sterck, Oorkonden, blz. 8; daarna stelliger geformuleerd in Vondels Werken 1 (1927), blz. 6: „Voorloopig bleven de Vondels te Utrecht, waar een dochter woonde uit grootmoeder Clementia's eerste huwelijk, Agneta Wielss, weduwe van Dirck Cnobbe uit Wesel, wat wel de aanleiding geweest is tot hun voorkeur”.
- 20) Sterck, Oorkonden, blz. 316.
- 21) Wijnman, Agneta Wiels, eigenares en bewoonster van Vondels geboortehuis in 1587, Het Vondel-Museum 14 (1931), blz. 52.
- 22) Vondelkroniek VIII (1937), 3, blz. 13.
- 23) Van Campen, Vondelkroniek VIII (1937), 3, blz. 20.

C. C. VAN DE GRAFT.

Dr. A. KUYPERS UTRECHTSCH E JAREN.

(Voortzetting en slot van bladz. 96).

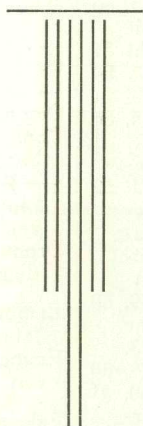
De kwestie der kerkvisitatie noemde hij hier niet. En toch ging het daarbij om dat beginsel zelf tot erkenning te brengen. Het was een krachtige poging daartoe, waaraan een 114-tal gemeenteleden hunne goedkeuring hechtten, waarover zij hunne verheuging uitspraken, waarvoor zij hunne hulp bij den komenden strijd aanboden, — een poging, waarbij Dr. Kuypers de leiding had, en die door de uitgaaf van zijn geschrift: „Kerkvisitatie te Utrecht in 1868”, schitterend toegelicht en verdedigd werd. Zij is ten slotte niet geslaagd. De uitgesproken verwachting, „dat de Utrechtsche kerkeraad het uitgangspunt zal zijn tot herstel der kerk en de handhaving der Geriformeerde leer”, werd beschaamd! „De bedeesde, consequentieschuwe menigte isoleert mij, schuwt mij en laat mij alleen staan”, zoo klaagde hij aan Groen van Prinsterer (brief van 29 September 1868). — Heel wat pennen heeft deze zaak in beweging gebracht. Van meer dan ééne zijde werd de vrees geuit, dat hij uit zijn ambt ontzet zou worden. De beantwoording van een deel der vragen

MAANDBLAD VAN „OUD-UTRECHT”

VEREENIGING TOT BEOEFENING
EN TOT VERSPREIDING VAN DE
KENNIS DER GESCHIEDENIS VAN
UTRECHT EN OMSTREKEN

TWAALFDE JAARGANG

1937

UITGAVE VAN DE VEREENIGING

REGISTER.

- Amersfoort (Spookkonijn te) .. 72
 Aschhaalders (Nieuwjaarsprent der) 5, 9
 Avesnes (Muurschildering in de kapel van bisschop Guy van) 10
- Bakkers in nood 22, 23, 24, 25, 26, 27, 33, 34, 35, 36, 37, 47, 48, 49, 50, 51, 61, 62, 63
 Beauharnais (Alexandre vicomte de) 66
 ——— (Joséphine Tascher de la Pagerie, geh. m. Alexandre vicomte de) 66
 ——— Zie ook: Hortense (Koningin).
- Bentham (Jan, graaf van), burggraaf 44
 Bergen op Zoom (Utrechtsche kooplieden op de jaarmarkten te) 52, 53, 54
 Bertruyt Diederix, koopvrouw 53
 Beverweerd, kasteel 41
 Beverwijck (Johan van), medicus en poëet 45, 46
 Bevolking (Reproductie-intensiteit der) in de provincie Utrecht 51
 Blockx (Belije), koopvrouw 54
 Bloemaert (Teekeningen van Abraham) 85, 86
- Boekbeoordeelingen:
 K. H. Heeroma, Hollandse dialektstudies 51, 52
 G. W. Kernkamp, Acta et decreta Senatus. Vroedschapsresolutiën en andere bescheiden betreffende de Utrechtsche Academie 38, 39, 40
 J. A. Cramer, De theologische faculteit te Utrecht 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80
 F. L. Neher, Röntgen 60, 61
 L. Segesváry, Magyar református ifjak az utrechtii egyetemen. 1636—1836. .. 54, 55, 56
 C. H. C. A. van Sypesteijn, Het Oud-Hollandsche porselein 11, 12
 J. Veldheim en R. van Reest, Paleis Soestdijk. De prinselijke woning 12
- Boetzelaer (Jacob Philip baron van den), burggraaf 45
 Bollaer (Willem), koopman 53
 Bosch (Clara). Zie: Dadelbeck (Servatius).
- Brederode (Hedwig Agnes van), burggravin 45
 ——— (Hendrik van), burggraaf 44
 ——— (Johan Wolphert van), burggraaf 44
 ——— (Wolphard van), burggraaf 45
- Brouwer (Claes), miniaturschilder 10
 Brunix (Margriete), koopvrouw 54
 Burggraafschap (Het Utrechtsche) 43, 44, 45
 Bijbelcompagnie (Utrechtsche) 89, 90, 91, 92
 Bijbel-uitgaven 91, 92
- Dadelbeek (Joannes Gerardus Michael), pastoor .. 57, 58, 59, 60
 ——— (Servatius) 57
 ——— (Clara Bosch, geh. m. Servatius) 57
- Dam (Willem), koopman 53
 Descartes (Wijsbegeerte van) .. 76
 Dialect (Het Utrechts) 51, 52
 Dom (Herstel van den) 21, 22
 ——— (Kapittelzaal van den) .. 28
 ——— (Koorbanken van den) .. 63
 ——— (Muurschildering in den) 10
 ——— (Ruïne van den) 2
- Domplein 2, 3
 Dona (Carel Emilius graaf van), burggraaf 45
 ——— (Emilia gravin van). Zie: Lippe (Simon Hendrik graaf van der).
- Droom (De), een occulte geschiedenis 14, 15, 16, 17, 18, 27, 37, 38
- Embden (Johannes van), stadsfabriekmeester 32
 Emme Willems. Zie: Jan Heinricx.
 Evelt (Johannes), boekverkooper 90
- Fabriekmeester (Stads) 32
 Faculteit (De theologische) 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80
- Getijdenboek (15e eeuwsch) 10, 11
 Goederen (Strijd om de geestelijke) 75
 Goesen Janss., schilder 30
 Groenendaal (Dr. Koenraet van) 31
 Groenesteijn, kasteel 42
 Groenmarkt 3
- Hengel (Rutger ten), organist-beijaardier 87, 88

Hernhutters	78, 79	Lantaarnvullers (Nieuwjaars- prent der)	5
Hindersteijn (Jan van), koopman	54	Leemput (Jan Jansz. (Jacobsz.) van), brouwer	46
Hindersteyn, kasteel	42	—— (Katrijn van)	45, 46, 47
Hompesch (Reinhard Vincent graaf van), burggraaf	45	Leven (Het cultureele) in Utrecht in de 17e eeuw	13
Hortense (Koningin) te Utrecht 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 83,	84, 85	Lienden (Muurschildering in de kerk te)	10
Hortus op Zonnenburg	31	Lippe (Frederik Adolph, graaf van der), burggraaf	45
Houtsneden van Utrecht	65, 66	—— (Simon Hendrik, graaf van der), burggraaf	45
IJsbrandi (Jacobus Johannes), domkanunnik	11	—— (Emilia, gravin van Dona, geh. m. Simon Hen- drik graaf van der)	45
Jaarvergadering	1, 13	Lodensteyn (Jodocus van), pre- dikant-dichter	86, 87
Jaarmarkten te Bergen op Zoom (Utrechtsche kooplieden op de)	52, 53, 54	Loevestein (Muurschildering in het kasteel)	10
Jacob Hubrechtsz., koopman	53, 54	Louis Bonaparte, koning van Holland 66, 67, 69, 70, 71, 72,	84, 85
Jacobus Johannes IJsbrandi, domkanunnik	11	Lunenburg, kasteel	42
Jan IJsbrantss.	11	Maastricht of Utrecht? 81, 82, 83, 89	
—— (Jutte van Rijn, geh. m.)	11	Maatschappij tot bevordering van godsdienstige wetenschap en goede zeden (Roomsche Catho- lyke)	58, 59
Jan Heinricx (Emme Willems geh. m.), koopvrouw	53	Marnix-vereeniging	105, 106
Jan de mesmaker	53	Miniaturen (Utrechtsche) ..	10, 11
Janskerk (koorbanken der St.)	63, 64	Missaal van Maastricht	81, 82
Kaart van Utrecht (Kleuren op de kaart van)	20	Moesman (Johannes Anthonius) 1, 2	
Kallewier (A.), boekverkooper..	92	Mol (Ds. Johannes de), porse- leinfabrikant	12
Kapittelzaal van den Dom	28	Molen De Kogel	25
Kasteelentocht	41, 42, 43	Molenssteyn, huis	41, 42
Kerkelijke goederen (Beheer der)	103, 104	Muntendam (Piter), boekverkoo- per	90
Kerkeradenbond	105	Muurschilderingen der 15e eeuw	10
Klepperlieden (Nieuwjaarsprent der)	4, 6, 7	Neaulme (Steven), boekverkooper	90, 92
Claerenborch (Aleijt van), koop- vrouw	54	Nieuwjaarsprenten (Oude) 4, 5,	6, 7, 8, 9
Cloecmans (Zoete), koopvrouw	54	Noort (Mr. Willem van), bouw- meester	29, 30
Kluts (Petrus Fredericus), pastoor	58	Observatorium (Meteorologisch) 32	
Kogel (De), molen	25	Ontcommer (Heilige)	81, 82
Kooplieden (Utrechtsche) op de jaarmarkten te Bergen op Zoom	53, 54	Otto, castellanus	43
Koorbanken der St. Jans en der Domkerk	63, 64	—— II, burggraaf	44
Cornelie Lambrechts, „coipwifff“	53	Oud-Loosdrecht (Porcelain- fabriek te)	11, 12
Kroon (Willem de), boekver- kooper	90	Paleis (Koninklijk)	70
Kruiskapel (H.)	2	„Philistoria“, studentenclub ..	107
Kuypers Utrechtsche jaren (Dr. A.) 92, 93, 94, 95, 96, 102, 103,	104, 105, 106, 107, 108	„Place Royale“, logement	59
Culemborg (Seminarie te)	59	Porceleinfabrieken	11, 12
Lambrecht Willemss., koopman	53		
Langerak (J. A.), boekverkooper	92		

Pullmann (Christoffel)	18, 19	Taalstrijd (Jiddische)	88
Pullmann's monument te Soestdijk	18, 19, 20	Tamboers (Nieuwjaarsprent der)	8, 9
Regor (Thomas), koopman	54	Tempel (Pieter van den), stadsfabriecq	31, 32
Riooluithaalders (Nieuwjaarsprent der)	8	Tolsteeg	97
Röell van Hazerswoude (W. C. Baron)	21, 22	Torenwachters (Nieuwjaarsprent der)	5, 8, 9
Röntgen (W. C.) als romanfiguur	60, 61	Utengoye (Gijsbert), burggraaf ..	44
Rijn (Jutte van). Zie: Jan IJsbrantss.		Utrecht? (Maastricht of)	81, 82, 83, 89
Sandenburg, kasteel	42	Voetius (Gijsbertus), hoogleeraar	72, 73, 74, 75
Scellemaker (Jan), koopman ..	53	—— (Delia van Diest, geh. m. Gijsbertus)	73
Schip (De dateering van ons museum-)	3, 4	Vondel en Utrecht	98, 99, 100, 101, 102
Schurman (Anna Maria van) ..	45, 46	Vredenburg (Slooping van het kasteel)	45, 46, 47
Seminarie te Culemborg	59	Vrij (Borchard de)	31
Semminck (Jan), koopman	53	Walenburg, kasteel	42
Servatius (St.)	89	Wassenaar (Frederik Hendrik van), burggraaf	45
Snoeck (Jacob), koopman	53	Weerdesteyn, kasteel	42
Soestdijk (Paleis)	12	Weeshuis (R.K.)	59
—— (Pullmann's monument te)	18, 19, 20	Wergien (Haelwijn van den), koopman	53
Spookkonijn te Amersfoort	72	Wilgefortis (Heilige)	89, 90
Stalle (Hilleken van den), koopvrouw	54	Wills (Agneta)	101, 102
Stampblock (Jacop Jansz.), bouwmeester	28	Wijsbegeerte van Des Cartes ..	76
Sterkenburg, kasteel	41	Zonnenburg, bolwerk	29, 30, 31, 32, 33
Sterrewacht	32, 33	Zuylenburg, kasteel	42
Stipendium Bernardinum	74	Zijdebalen, fabriek	68
Studenten (Hongaarsche) ..	54, 55, 56		
Studenten-club „Philistoria“ ..	107		
Suikerrafinaderij op het Lucasbolwerk	68		

(de administratieve en statistieke), waarmede de kerkeraad feitelijk toegaf, heeft hem daarvoor behoed.

Wat het stemrecht betreft, schreef hij (Januari 1869) nogmaals een woord: „De werking van Art. 23”, principieel en waarschuwend, om dit artikel, waarvan hij de aanvaarding als tijdelijke noodmaatregel bepleit maar als blijvende maatregel ondeugdelijk verklaard had, niet als blijvend te beschouwen en te gebruiken, en daardoor de souvereiniteit van het goddelijk gezag in de kerk uit te ruilen tegen de volkssouvereiniteit.

Bij Kon. Besluit van 9 Februari 1866 werd bepaald, dat het beheer der kerkelijke goederen op 1 April 1869 geheel vrij zou komen aan de kerkelijke gemeenten. Een Algemeen Collegie van Toezigt werd voor dat tusschen-tijdperk ingesteld. Op laatstgenoemden datum zouden alle reglementen, bepalingen, instanties enz. vervallen zijn. Ook die commissie zou haar leven op dien dag eindigen. Op een min-juiste wijze trachtte die Algemeene Commissie van Toezicht dat beheer ook na dien datum onder een centraal toezicht te plaatsen, door een door haar opgesteld „Ontwerp-besluit ter voorloopige organisatie van de Nederlandsch Hervormde kerk, ten aanzien van het beheer der kerkelijke goederen en fondsen en van het toezicht daarop” aan de verschillende kerkelijke instanties toe te zenden, en dat een tweetal maanden daarna te doen volgen door een: Besluit enz., beiden geheel in den kerkelijken wettelijken vorm, aldus den schijn wekkende, dat men zich aan dat toezicht op het kerkelijke-goederen-beheer niet zou kunnen onttrekken. Tegen de wijze waarop het voorstel gedaan werd en tegen het voorstel zelf schreef Dr. Kuiper: „De kerkelijke goederen” (Januari 1869), geplaatst in het Bijblad der „Vereeniging: Christelijke Stemmen”.

Maar buiten deze poging tot algemeene voorlichting beijverde hij zich om voor de Utrechtsche gemeente dit laatste bolwerk van gemeentelijke zelfstandigheid te verdedigen, daarin krachtig bijgestaan door B. J. L. baron de Geer van Jutphaas en gesteund door de heeren E. H. Kol en R. van Meerlant.

De beheerskwestie ging niet slechts den kerkeraad en kerkvoogden, maar geheel de gemeente aan, dus ook elk lid in het bijzonder. Want de gemeente moest zich uitspreken hoe zij haar eigendommen beheerd wenschte te zien. Maar hoe weinig hadden begrip van de zaak waarom het nu zou gaan en van de belangen, die op het spel stonden! En het is wel merkwaardig te vernemen, op welke wijze Dr. Kuiper de gemeentelieden wenschte voor te lichten. De kerkeradsnotulen van 18 December 1868 vermelden, hoe hij wilde, dat de praeses aan de vergadering de vraag zou voorleggen „of deze zich kan vereenigen met het denkbeeld van meetings te houden, als een geschikt middel ter inlichting en opheldering dezer voor de ge-

meente zoo belangrijke zaak, en eveneens wil hij, dat de vergadering zich uitspreke over het wenschelijke van openbare voordragten".

Hoewel de vergadering zich toen „in bevestigenden zin" uitsprak, werd 18 Januari 1869 de vraag, of de kerkeraad als zoodanig in deze zaak nog iets zou hebben te doen, ternauwernood bevestigend beantwoord (met 18 tegen 13 stemmen), en het door Dr. Kuyper voorgestelde besluit: 1e. een schrijven tot de gemeente te richten, waarin verwerping van het Reglement als wenschelijk wordt betoogd, 2e. in de lokalen der Diakoniescholen kort voor den dag der stemming een voordracht te doen houden tot inlichting van het min-ontwikkeld deel der gemeente, 4e. een commissie te benoemen tot uitvoering van het besluit en 5e. vier leden te benoemen, om de onder 2 bedoelde voordrachten te houden, werd met 19 tegen 12 stemmen aangenomen. Het onder 3 voorgestelde: pogingen aan te wenden tot het samenroepen eener „meeting", had hij ingetrokken. Het Utrechtsch Dagblad van Zaterdag 30 Januari bevatte het bericht: „Gister avond werden door prof. de Geer, ds. Kuyper, de heeren Kol en v. Meerlant in de drie diakoniescholen alhier voor een talrijk publiek de punten nader uiteengezet, omtrent het beheer der kerkelijke goederen. . . . Deze uiteenzetting der zaak kan niet anders dan zijne nuttige zijde hebben, om reden vele leden geen goed begrip en enkele onjuiste voorstellingen van deze zaak hadden".

De hiermede vroeger door Dr. Beets aan Dr. Kuyper gegeven raad: „to create an opinion", was opgevolgd. En de uitslag? Van de 1532 uitgebrachte stemmen waren 1463 tegen de voorgestelde nieuwe regeling, 39 stemmen waren van onwaarde, slechts 30 stemmen waren vóór de regeling uitgebracht!

Na dezen voor Dr. Kuyper zoo verblijdenden afloop werd de zaak ook landelijk verder gebracht. Hierbij was Prof. B. J. L. baron de Geer zijn onafscheidelijke medewerker, waarschijnlijk ook nog zijn leermeester. Op 7 Juli 1869 werd door den Kerkeraadenbond een vergadering samengeroepen ter bespreking van het beheer der kerkelijke goederen, waar opkomst en geest der saamgeroepenen boven verwachting waren, en welker afloop tot groote tevredenheid stemde. Een Uitvoerende Commissie werd benoemd, waarin de vergadering buiten de gestelde voordracht ook nog Groen van Prinsterer en Kuyper benoemde. Dr. Kuyper werd voorzitter en bleef als zoodanig zijn invloed in deze zaak uitoefenen.

Groote beroering door het geheele land bracht reeds eerder het besluit van de Synode van 17 Juli 1868, waarbij zij het in de gegeven omstandigheden noodig verklaarde, „dat de Doopsbediening voortaan met de vereischte eenparigheid naar de ge-

bruikelijke formule geschiedt", en zich onthield van het doen van een „uitspraak over de wettigheid of onwettigheid des doops, die met afwijking van bestaande gebruiken geschied zou zijn". Deze verklaring gaf zij naar aanleiding van bij haar ingekomen adressen, die van haar „handhaving van de gebruikelijke Doopsformule" verlangden.

Het was Dr. P. J. Vermeulen, die bij schrijven van 3 September d.a.v. deze zaak bij den kerkeraad aanhangig maakte en voorstelde daarover met andere kerkeraden in overleg te treden. Een commissie van 5 leden werd benoemd, waaronder Dr. Kuyper, die het voorzitterschap waarnam. Uit de besprekingen dier commissie blijkt, dat bij de beraming van te nemen maatregelen voortdurend gedacht werd aan kerkherstel. Den voorzitter stond reeds „een verbond tot kerkherstel" voor oogen. In een brief aan Groen van Pr. (d.d. 12 October) ontvouwde hij het plan en vroeg diens advies. Deze antwoordde (16 October) ingenomen te zijn met het „schema dezer kerkelijke Unie van Utrecht". Na breedvoerige besprekingen in meer dan één kerkeradsvergadering kwam het tot het zenden van een schrijven aan alle kerkeraden, waarin een aantal vragen inzake den doop werden gesteld met verzoek om beantwoording.

De bij den kerkeraad ingekomen antwoorden werden in bewaaring gegeven aan genoemde commissie, die 8 Maart 1869 rapport uitbracht. De commissie werd herbenoemd om uitvoering te geven aan de door den kerkeraad uit haar rapport aanvaarde punten. Zoo kwam op 28 April 1869 de reeds genoemde Kerkeradenbond tot stand. „Als eerste, zeer verblijdende vrucht van den Kerkeradenbond" werd beschouwd de „Vereeniging der vrij-beheerende Gemeenten, onlangs te Utrecht opgericht", zoo meldde het Moderamen van den bond in een rondschriften van 20 April 1870. Daarin werd tevens aandacht gevraagd voor de benoeming van leden voor het Classicaal Bestuur en ook verzocht invloed te oefenen op het aannemen van door de Synode van 1869 ingediende voorstellen over de Doopsformule en de aanstelling van onderwijzers.

Natuurlijk kunnen meerdere werkzaamheden van Dr. Kuyper als lid van den kerkeraad, of daaruit voortvloeiende, vermeld worden. Zoo b.v. de samenstelling van een „Concept-reglement op de bediening van den H. Doop in de Ned. Herv. Gemeente te Utrecht", dat echter evenmin als een rapport inzake de aanneming van lidmaten door den kerkeraad aanvaard werd. Maar het wordt tijd om op nog enkele andere zijner werkzaamheden de aandacht te vestigen.

Allereerst zij dan vermeld de oprichting van de Marnix-vereeniging. Het denkbeeld van de oprichting van een vereeniging, die zich ten doel stelde „documenten over onzen kerke-

lijken toestand over de periode 1530—1580", in binnen- en buitenlandsche archieven berustende, uit te geven, kwam bij hem op toen hij nog in Beesd stond. Op 6 April 1867 schreef hij daarover het eerst aan Groen van Pr. Begin 1868 kreeg dat denkbeeld een begin van uitvoering. In Maart kwam de vereeniging tot stand en in November maakte een door Dr. Kuiper opgesteld „Programma der „Marnix-Vereeniging" aan alle belangstellenden in Nederland haar bestaan bekend en verzocht zij medewerking en ondersteuning. De uitgaven van de werken dezer vereeniging zagen allen het licht na Dr. Kuipers vertrek naar Amsterdam. Maar de bewerking van het eerste deel: „De kerkeradsprotocollen der Hollandsche Gemeente te Londen, 1569—1571", reeds in den zomer van 1867 aangevangen, heeft hij zeker te Utrecht voortgezet en beëindigd.

In 1869 trad Dr. Kuiper voor het eerst op als spreker voor vergaderingen: 25 Januari sprak hij op verzoek van het Hoofdbestuur van de Vereeniging voor Christelijk Nationaal Schoolonderwijs (in de Hersteld Evangelisch-Luthersche kerk) over „De „Nuts"-beweging", waartoe een onder dagteekening van 5 November 1868 door het Hoofdbestuur der Maatschappij tot nut van 't Algemeen aan hare departementen verzonden schrijven aanleiding gaf. Het daar gespronkene werd in den breede uitgewerkt en vond een plaats in het Bijblad van De Vereeniging: „Christelijke stemmen" van 1869. Ook werd het afzonderlijk uitgegeven.

Daartoe aangezocht door de Jongelingsvereeniging tot bevordering van Christelijk leven, trad hij 22 April weder te Amsterdam op (in Odéon) en sprak hij over: „Eenvormigheid, de vloek van het moderne leven". Deze rede, werd kort daarna door den druk algemeener bekend gemaakt. Zij zou ook in en voor dezen tijd geschreven kunnen zijn.

Kort daarna, 18 Mei, trad hij weer op voor de „Vereeniging van Christelijk Nationaal Schoolonderwijs", aan den vooravond van de Jaarvergadering dier vereeniging. Het was in den Dom, dat hij zijn rede: Het beroep op het volksgeweten" uitsprak. De Tweede Kamerverkiezingen waren op handen, en het onderwijs was de laatste jaren „een voorwerp van aanhoudende zorg" voor de regeering geweest. — Maar dezen avond was nog in een ander opzicht belangrijk: Mr. Groen van Prinsterer en Dr. Kuiper, die reeds menigen brief gewisseld hadden, stonden toen voor het eerst tegenover elkander: het was hun eerste persoonlijke ontmoeting. Wel had Dr. Kuiper Groen in 1854 of 1855 eens gezien, „van de tribune" af. Nu zagen zij elkander van aangezicht tot aangezicht. Dit eerste oogenblik op dezen avond is Dr. Kuiper altijd in levendige herinnering gebleven.

Omstreeks dezen tijd stelde Dr. Kuiper pogingen in het werk

om studenten uit alle faculteiten bijeen te brengen om hun belangstelling te trekken voor de zaak van het onderwijs, — hij wilde ze vereenigen tot een hulpdepartement van de bovengenoemde vereeniging. Zijn pogen had in zooverre succes, dat de studenten-club begin Juli tot stand kwam. Gedurende twee jaren zou zij bekend staan onder den naam „Philistoria" en zich bezighouden met het „onderzoek naar de beginselen der Christelijk Historische richting". De eerste vergadering werd gehouden op 30 October. Prof. De Geer en Dr. Kuyper zouden, volgens afspraak om beurt optreden. De club maakte grooten opgang, maar heeft geen langdurig bestaan gehad. Meldt de Studenten-almanak voor 1871 (bl. 103): „Het gezelschap bloeit nog onder de uitnemende leiding van Prof. De Geer hoewel het vertrek van den naar Amsterdam beroepenen, bekenden predikant Dr. A. Kuyper, door de leden zeer wordt betreurd", de volgende deelt slechts mede (bl. 101): „Prof. De Geer belast zich nog steeds met de leiding van Philistoria". En daarmede houden alle berichten van die zijde op.

Melding maakte ik reeds van de kritiek van Dr. J. J. van Toorenenbergen in diens referaat op de Predikanten-vergadering van 1868. Daartegen verweerde hij zich en bovendien bestreed hij de in dat referaat gegeven theorieën. De toen gegeven belofte, om de naar zijne meening juiste opvatting over ontstaan, bewaring en handhaving der kerkelijke formulieren in de volgende vergadering uiteen te zetten en met bewijzen te staven, kon Dr. Kuyper, door de late verschijning in druk van het bestreden referaat eerst in 1870 inlossen. Het toen gehouden referaat is niet afzonderlijk uitgegeven, maar verscheen eerst in 1879 in „Revisie der revisie-legende" (bl. 56—68).

De schoolkwestie bracht Dr. Kuyper nader tot de practische politiek. Wel was hij als lid tot de op 15 Januari 1868 opgerichte Anti-Revolutionaire kiesvereeniging toegetreden. En mogelijk heeft hij op 6 Juli 1869, na den verontmoedigenden uitslag der verkiezingen in Juni, het plan tot ontbinding dier kiesvereeniging (en dan met succes) bestreden. Maar in October d.a.v. trad hij meer daadwerkelijk op door het schrijven van wekelijksche artikelen over de politiek in de Heraut. Hij hield dit vol tot Februari 1870. Sindsdien bleef hij op ongeregelde tijden artikelen voor dat blad schrijven. — Ook werd hij betrokken eerst in de plannen tot uitgaaf eener courant, na de mislukking daarvan in allerlei plannen tot verbetering der christelijke pers. Maar toen hij naar Amsterdam vertrok, was er te dezer zake nog niets bereikt. — Het optreden in de politieke arena aan de zijde van Groen van Prinsterer is hem door Ds. D. Chantepie de la Saussaye ernstig verweten. „Als gij niet waart opgetreden, zouden wij de partij van Groen in onze macht hebben gehad, maar door U richt ze

zich weer op; gij bezielt ze met nieuw leven." (Revisie der revisie-legende. Publyck epistel, bl. 28).

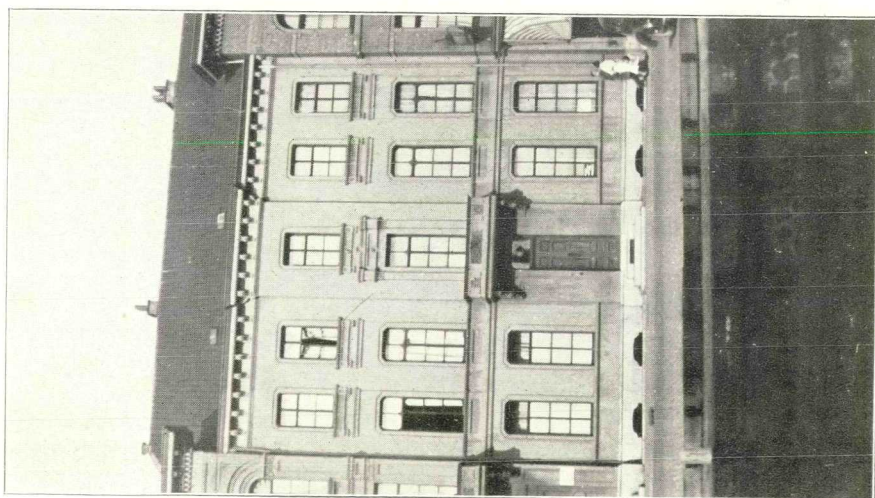
Op 12 Februari 1870 werd Dr. Kuyper naar Amsterdam be-roepen; 6 Maart nam hij die beroeping aan. Gedurende zijn verblijf te Utrecht had hij meermalen geklaagd over weinig of geen medewerking. Dr. Bronsveld schreef later (1918) in Sou-venirs (bl. 173): „In de schaduw van den hoogen, ouden Dom wilde een nieuw licht kennelijk niet helder branden . . . Tijdens zijn verblijf te Utrecht had Dr. Kuyper de begeerte gewekt bij velen, om in verzet te komen tegen de Synode, maar de con-servatieve geest, hier heerschend, hield er van terug, te komen tot een daad, die scheuring tengevolge moest hebben". Voegt men daarbij, dat Dr. Kuyper 9 Juli 1869 reeds schreef aan Groen: „In Amsterdam gist een ontevredenheid, die tot stich-ting eener vrije kerk kon overslaan", dan kan men begrijpen, dat hij, op de vraag of hij het beroep naar Amsterdam niet kon afwijzen, ook antwoordde: „dat van Amsterdam en niet van Utrecht de reformatie der kerk . . . alleen kon uitgaan". (Her-inneringen van de Oude Garde, bl. 98).

Den 31en Juli 1870 hield hij des avonds in den Dom zijn af-scheidspredikatie, waarvoor hij als tekst gekozen had Openb. 3 : 11b: „Houdt, dat gij hebt", — kort daarop uitgegeven onder den titel „Calvinisme en Orthodoxie".

Zou hem bij de keuze van dit woord ter zijde gestaan hebben de herinnering uit 1868? Hoe hij met buitengewone vriendelijk-hed was ontvangen in den leidenden kring der Predikanten-vereeniging, — ethisch en irenisch, doch alleen maar naar den modernen kant, niet naar den kant der Gereformeerden, der ultra's (enz.). Die vonden daar veroordeeling. Hoe hij gewaar-schuwd werd voor die „nachtschool" op zulk een broederlijken toon, dat aarzeling hem aangegrepen had, of hij die eenvoudige geloovige kringen in Beesd wel juist beoordeeld had, of hij zijn oordeel te hunnen opzichte niet moest herzien. — Hoe hij in grooten twijfel verkeerd had en geneigd was geweest, „om de laatste keuze te doen en af te glijden op den wonderlijk betoove-renden stroom van Baade's theosophische golven. . . ." (Publyck epistel, bl. 28).

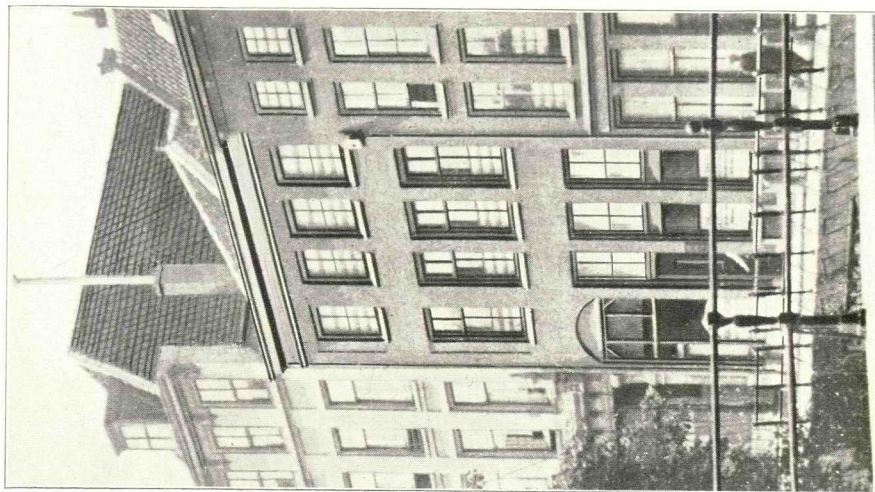
Die laatste keuze heeft hij niet gedaan. Aarzeling en twijfel werden overwonnen: hij hield, dat hij had!

„Twee gelukkige levensjaren" noemde Dr. Kuyper later den hier doorgebracht tijd. Want: „Wat het is broeders en zusters van geestelijke maagschap te hebben, ik heb het te Utrecht eerst ten volle geleerd". (Calvinisme en Orthodoxie, bl. 25).

WOONHUIS VAN DR. A. KUYPER

CATHARIJNE KADE (thans) No. 4
(30 OCT. 1867—30 APRIL 1869)

WOONHUIS VAN DR. A. KUYPER

OUDEGRACHT (thans) No. 215
BIJ DE HAMBURGERBRUG
(1 MEI 1869—1 AUG. 1870)

